

آموزش ستر

جلد اول

تالیف

جلال افشار

بکوشش

مهر دادخواه

تهران

نشر هستان

۱۹۳۴۲۵۳

سرشناسه :	ذوالفنون، جلال- ۱۳۱۶
عنوان و نام پدیدآور :	آموزش سه تار جلد اول، جلال ذوالفنون به کوشش مهرداد ترابی
مشخصات نشر :	تهران : نشر هستان، ۱۳۸۳
مشخصات ظاهری :	۱۰۸ ص.: پارتیسیون، همراه با فایل صوتی.
شابک :	۹۷۸-۹۶۴-۹۲۱۷۲-۷-۷
وضعیت فهرست نویسی :	فیا
موضوع :	۱. سه تار - آموزش. ۲. سه تار -- پارتیسیون. الف. عنوان.
رده‌بندی کنگره :	MT۶۵۴/س۹۴۵۹
رده‌بندی دیویی :	۷۸۹/۷۲۳
شماره کتابشناسی ملی :	۴۹۷۸-۸۳ م

نشرهستان : تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخررازی، خیابان روانمهر، پلاک ۷۴ طبقه اول تلفن: ۶۶۴۸۱۱۵۲

•	آموزش سه تار جلد اول
•	تالیف: جلال ذوالفنون
•	به کوشش: مهرداد ترابی
•	نوبت چاپ: هفتاد و پنجم ۱۴۰۳
•	شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
•	لیتوگرافی: باختر
•	چاپ: نور حکمت
•	صحافی: روشک
•	قیمت: ۲۷۰/۰۰۰ تومان
•	شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۹۲۱۷۲-۷-۷
•	شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۹۲۱۷۲-۳-۱
•	تمام حقوق برای ناشر محفوظ است.

این اثر مشمول قانون حمایت مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را به هر شکل، از جمله صوت، فیلم، نمایش، اقتباس، فتوکپی و فایل الکترونیکی بدون اجازه ناشر، نشر، پخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

مرکز پخش: اورنگ

تهران: خیابان بهارستان، جنب بیمارستان طرفه، شماره ۱۲۸

تلفن: ۷۷۵۳۶۵۷۱-۷۷۵۳۵۸۳۴

مرکز پخش: درویش خان

تهران: خیابان بهارستان، روبروی پمپ بنزین، پلاک ۱۱۲

تلفن: ۷۷۵۳۴۰۲۲-۷۷۵۳۵۸۳۳

www.darvishkhan.net

فهرست

۶	پیشگفتار.....
۱۲	آشنایی با مبانی موسیقی.....
۱۸	بخش اول: دستگاه ماهور.....
۵۲	بخش دوم: دستگاه شور.....
۷۹	بخش سوم: آواز دشتی.....
۹۲	بخش چهارم: آواز ابوعطا.....

ابوعطا	دشتی	شور	ماه‌ور
پیش درآمد	پیش درآمد	درآمد	پیش درآمد (پنج قسمت)
درآمد	درآمد	کرشمه و فرود	درآمد
سیخی	زرد ماهی	شهر آشوب (چهار قسمت)	کرشمه
سیخی آوازی	بیدگانی	زیرکش سلمک	خسروانی
رامکلی	ترانه دشتی	گلریز	چهارپاره
حجاز	گیلکی	مجلس افروز	مرغ سحر (دو قسمت)
حجاز ضربی	شهر آشوب	مقدمه گرلی	قطعه ضربی
چهارپاره	ضربی دشتی	محله سنگتراشون	چهار مضراب
شمالی	دشتستانی	درآمد اوج	
ترانه محلی	اوج	رباعی	
خسرو و شیرین	رنگ	رضوی	
بسته نگار	موسم گل	گرلی	
قطعه ضربی		چهار مضراب	
رنگ			
چهار مضراب			

به نام خداوند جان و خرد

گفتاری بر چاپ بیستم و ویرایش جدید

بیستمین دوره چاپ و انتشار کتاب آموزش سه تار حاکی از استقبال شایان و مآلاً کاربرد مفید این روش بوده است. از آنجاکه در کار فرهنگی - هر قدر هم حرکت روان و سریع باشد - باز نمی توان از تجدید نظر و بکارگیری بینشها و روشهای تازه بی نیاز بود، لذا در این چاپ سعی شده است که علاوه بر دوباره نویسی و زیباسازی ظاهر کتاب نکات حساسی که حاصل تجربه چندین ساله مربیان گرامی می باشد مورد توجه و بازنگری قرار گیرد.

آقای مهرداد ترابی که از بدو تولید این مجموعه در ۱۵ سال پیش، مراقبت و پرورش آن را به عهده داشته اند بر آن شده اند تا تجدید نظر و تغییرات لازمه را انجام دهند. جا دارد که از ایشان و همچنین از ناشر محترم کتاب آقای عصارپور تشکر و قدردانی شود.

جلال ذوالفنون - مهر ۸۰

* توجه *

۱- کوک ساز معمولاً یک پرده پائین تر از دیاپازون است، یعنی سیم اول سه تار با اینکه دو نامگذاری می شود ولی در واقع باسی بمل دیاپازون برابر است.

۲- تمرین هائی که در بین قطعات نوشته شده در نوار ضبط نشده است.

۳- قطعه پیش درآمد ماهور که نت آن در چند قسمت نوشته شده در نوار یکسره و بدنبال هم ضبط شده است.

۴- هنرجو در استفاده از نوار نباید سعی بر این داشته باشد که با نوار همراهی کند بلکه باید حال و هوای قطعه را از نوار بگیرد.

۵- بداهه نوازی که در آخر هر نوار اجرا شده با اجرای آموزشی متفاوت است.

پیش‌گفتار

درباره موسیقی ایرانی و آموزش آن گفتنی بسیار است. بمانند هنرهای دیگر این سرزمین، موسیقی نیز در طول زمان دستخوش دگرگونی‌هایی گشته که به نوبه خود تحول در امر آموزش را باعث شده است. هرچند آثار مکتوب گرانقدری در باب علم موسیقی و سازشناسی از بزرگترین فلاسفه و موسیقیدانان دوره اسلامی برجای مانده است، لیکن تا آنجا که خوانده‌ایم و شنیده‌ایم آموزش موسیقی عملی در ایران، همچون دیگر کشورهای مشرق زمین، از روزگاران باستان تا ابتدای سده حاضر بصورت شفاهی و سینه به سینه بوده است.

در روش آموزش شفاهی - که آن را اصطلاحاً سینه‌ای و گوش‌ی نیز گفته‌اند - شاگردان در محضر استاد حاضر می‌شده‌اند، استاد می‌نواخته و شاگرد به قدر گنجایش ذهن به خاطر می‌سپرده و پیش خود با تمرین و ممارست روان می‌کرده است. بایستی است که بدلیل محدودیت حافظه و لزوم حضور مستمر در محضر استاد، نیل به مقامات بالای هنری آنها بملول می‌انجامید و در حقیقت علاوه بر عشق و علاقه، به زمان و استعداد و حافظه قابل توجهی نیز نیاز بود.

از صد سال پیش که باب مراودات با تمدن غربی از لحاظ علمی و هنری گشوده شد، هنرمندان و ارباب فضل و ذوق با موسیقی غربی آشنا شدند و روش آموزش موسیقی غربی که مبتنی بر اصول علمی و روشهای مکتوب و خط موسیقی بود مورد توجه قرار گرفت و علاقمندان به این طریقه دریافتند که خط موسیقی را در مورد نغمه‌های ایرانی و شرقی نیز می‌توان بکار گرفت و بنابراین ما هم می‌توانیم مثل غربیها برای سازهای ایرانی متد و کتب آموزشی تالیف نماییم.

یکی از پیشگامان این طریق کلنل علینقی وزیر بود. وی تعریف جدیدی از ویژگیهای موسیقی ایرانی با استفاده از مبانی علمی به دست داد و فواصل خاص موسیقی ایرانی را نامگذاری کرد و نخستین کسی است که برای تار و ویلن کتاب و دستور آموزش تالیف نمود.

در کتابهای وزیری چند هدف مورد توجه عمده قرار گرفته است. نخست آشنایی کامل با خط موسیقی، نوت خوانی سریع و آشنایی با ریتم و ضرب، و دیگر بالا بردن قابلیت‌های تکنیکی نوازنده از طریق تمرین‌ها و اتودهای مختلف که در نتیجه هنرجویان علاوه بر تکنوازی، قابلیت‌های لازم برای شرکت در ارکستر و همناوای با سازهای دیگر را کسب می‌نمایند.

چندین سال بعد که شادروان روح‌الله خالقی ریاست هنرستان موسیقی ملی را عهده‌دار بود با همکاری دو تن از اساتید تار (موسی معروفی و نصرالله زرین پنجه) در صدد برآمد که با الهام از دستور و روش کار وزیری کتابی برای نونهالان و دانش‌آموزان هنرستانهای موسیقی تالیف نماید و ضمن حفظ اصول و طرح کلی وی، از آهنگهای محلی و سرودهای آموزشی نیز برای مطبوع و مانوس ساختن درسها و تولید شوق و ذوق در هنرجویان استفاده کند. حاصل سعی آنان کتابی است در دو جلد که برای سالهای اول و دوم هنرستان منتشر شد. قطعات درسی این کتاب تماماً حالت ضربی دارند و حتی المقدور سعی شده است که مروری بر مقامات مختلف موسیقی ایرانی بعمل آید و آشنایی اجمالی با آنها حاصل شود.

در آن زمان ساز سه‌تار به علت حجم کم صوتی جهت شرکت در ارکستر مناسب شناخته نشده و در حقیقت از دور آموزش سیستماتیک کنار گذاشته شده بود. با وجود اینکه پرده‌های تار و سه‌تار یکسان است و سیمها معمولاً به یک ترتیب کوک می‌شوند ولی وضعیت صدا دهی (سونوریت) سه‌تار و تار کاملاً تفاوت دارد. بنابراین رعایت دقیق مضاربها و انداختن گذاری تار برای سه‌تار و همچنین استفاده از بعضی کوک‌هایی که بر روی تار نتایج مطلوب می‌دهند موجب می‌شود شنیدن شخصیت مستقل سه‌تار خواهد شد. متأسفانه به علت نقش فرعی که برای سه‌تار قائل شده بودند بدون عنایت به این ظرایف، فقط نام سه‌تار به انتهای نام کتابهای دستور تار افزوده شد.

طی چند سالی که روشهای آموزشی وزیری به عنوان مبنای کار هنرستان موسیقی در بوته آزمایش قرار گرفته بود، اذهان آگاه و جویای اصالت به این نتیجه رسیدند که آموزش موسیقی ملی از طریق متدهای کاملاً کلاسیک، منجر به انحراف این موسیقی از فضای اصلی آن شده و یکنوع در هم آمیختگی بین موسیقی سنتی از یک طرف و موسیقی غربی و کلاسیک و همچنین موسیقی روز از سوی دیگر بعمل آمده که نتیجه آن خدشه دار شدن هویت و اصالت موسیقی ایرانی است؛ و در عین اینکه موسیقی مثل دیگر اجزاء فرهنگ، نمی‌تواند و نباید از تاثیر و تاثر بر کنار باشد، امتزاج بی‌رویه و کنترل نشده آن با موسیقی غربی می‌تواند خطری جدی به حساب آید.

این جستجوها که شکل‌گیری نهادهای مختلف هنری همچون رشته موسیقی دانشگاه تهران، مرکز حفظ و اشاعه موسیقی ایرانی و گروههای اصیل موسیقی ایرانی را به دنبال داشت باعث شد که روش سینه به سینه مورد توجه و اقبال دوباره قرار گیرد. اساتید کهنه‌کار و قدیمی به آموزش جوانان و نوازندگان

تحصیل‌کرده پرداختند و دید صحیحی از مفاهیمی چون تکنیک، ارکستر، آهنگسازی و غیره به دست دادند تا در صدد شبیه سازی و نمونه برداری صرف از موسیقی غربی نباشند. مقارن این احوالات بود که تدریجاً فکر تدوین منابع جدید آموزشی جهت سازهای اصیل ایرانی شکل گرفت.

تحولات اجتماعی مهمی که طی شصت ساله اخیر رخ داده است، آشنایی با تمدن غربی و امتزاج برخی عناصر آن در فرهنگ اصیل ایرانی، ورود تکنولوژی و روشها و متدهای آموزشی جدید در علوم و فنون و صنایع، گسترش مدارس جدید، همه و همه چهره زندگی را دگرگون کرده است و قطعاً باید از ثمره‌های مفید این تحولات در زمینه آموزش موسیقی نیز بهره‌گیری نمود.

ضمناً امکان بازگشت کامل به آموزش شفاهی هم وجود ندارد چراکه پیشرفت هنرجویان در این روش بالنسبه کند است و مستلزم اوقات فراغت و حافظه و حوصله و شکیب بسیار بوده و خود ناگفته پیداست که شتاب زندگی در شهرها و کثرت طالبان هنر و کمبود زمان برای مجالست با استاد، مانع بزرگی بر سر این راه است.

از سوی دیگر طالبان فراگیری موسیقی از مرشدهای سنی رو به ازدیاد گذاشته‌اند و بسا که شمار آنان در بین افراد غیر حرفه‌ای و همچنین در قشر سنی بالای بیست سال، به مراتب بیشتر از قشر محصل و هنرجویان هنرستانی باشد. این گروه که حال و هوای موسیقی سنی را در اثر استمرار در شنیدن قطعات مختلف به خوبی درک کرده‌اند، اکنون مایلند که ابزاری جهت تعمق در سوانح معنوی و روحانی خویش بیابند و سازی را برای دل خود بنوازند و هدف آنان به هیچوجه شرکت در ارکستر، انجام اجراهای چندصدایی (پولی فونیک) و در یک کلام حرفه‌ای شدن نیست. طبیعی است که کتب قدیمی برای ایشان نا مطبوع است و چه بسا که بیشتر سبب دفع و فصل شده باشد تا جذب و وصل.

در مورد جوانترها نیز - که تمایل به یادگیری عمیقتر برای مقاصد حرفه‌ای دارند - باید ضمن پروراندن مبادی آموزش به طریق کلاسیک، موسیقی ملی را همانطور که هست به آنان ارائه نمود و نمونه‌های گویا و مناسبی برایشان برگزید و بدین ترتیب جهت درست را به آنها نشان داد و از انحراف و خروج از اصالت بازشان داشت.

نکات مذکور در فوق بطور کلی درباره آموزش موسیقی ملی صادق است و بر آنها می‌توان نکته اختصاصی دیگری را که قبلاً هم به آن اجمالاً اشاره شد افزود و آن این است که تاکنون هرگز یک روش

تعلیم و آموزش که ویژه ساز سه تار باشد (بخصوص با توجه به استعدادها و شخصیت گرانقدر این ساز که از محبوبترین سازهای ملی ماست) نوشته نشده است.

از اینروست که باید گفت کتابهای تالیف شده در گذشته باری مافوق طاقت خویش بر دوش کشیده‌اند و از چند سال پیش لزوم تدوین روش آموزشی جدید (نه تنها برای سه تار که برای تمام سازهای ایرانی) احساس می‌شده است که جامع نیازهای فوق در یک کلام تلفیقی از آموزش جدید و سنتی باشد. گرچه این ادعا که جزوه حاضر جامع تمام شرایط و نیازهایی است که ذکر شد سخنی گزاف است لیکن در حد طاقت و توان و دانش نگارنده کوششی است در جهت نیل به محدوده و معیارهای یاد شده و به عبارتی می‌توان گفت محصولی است از سی سال تعلیم انواع سازها در سطوح مختلف سنی از کودکان تا دانشگاه و چهل سال نوازندگی سه تار.

مطالب درسی، انتخابی از قطعات آوازی و ضربی بوده و در تهیه آهنگها کمتر نظر بر تالیف شخصی داشته‌ام و بیشتر به بهره‌گیری از اصوات و منابع موسیقی سنتی یعنی ردیف و در مرحله بعد، به ساخته‌های متقدمان و آهنگسازان برجسته تاریخی یا معاصر توجه کرده‌ام. در مواردی نیز از ساخته‌های خود و یا آهنگهای محلی که شخصاً پرداخت کرده‌ام استفاده نموده‌ام. در مورد آوازاها هم از بین روایت‌های مختلفی که شنیده‌ام، آنرا که بیشتر پسندیده‌ام و با ذوق در زمین حال تکنیک شاگرد هماهنگی داشته انتخاب کرده‌ام.

در اثنای آموزش، مطالب درسی به کرات دستخوش دگرگونی شده است و بطور کلی بنا را بر تجربه روی چند صد شاگرد - که طی این سالها با آنها سر و کار داشته‌ام گذارده‌ام. نظر من فقط به تواناییهای تکنیکی آنها نبوده بلکه هدف، تقویت تکنیک توأم با جهت دادن به درک و بینش آنها نسبت به موسیقی ملی بوده است.

رویه‌مرفته تشکیل این جزوات حرکتی بوده است پویا و دینامیک که طی حدود ۲۰ سال تدریجاً از قالبها و شکلهای گوناگون گذشته، مورد آزمایش و تغییر واقع شده و اکنون به مرحله‌ای رسیده که می‌توان گفت شکل مطلوب خود را پیدا کرده است.

اکنون لازم است تا بر سبیل اجمال نظری بر بعضی ویژگیهای آموزشی جزوه حاضر بیفکنیم:

۱- آموزش مبانی و اصول اولیه، نوت خوانی، علامتهای اختصاری و پرده شناسی در بین دروس و

مخلوط با تعلیم نوازندگی عملی، به تناسب احتیاج و ظرفیت هنرجو ارائه شده است و به عبارت دیگر مطالب تئوریک همراه و ملازم درسهای عملی هستند.

۲- در مورد انگشت‌گذاری و مضاربها توجه کامل به شخصیت سه تار بعمل آمده است. همچنین از انتقال سبکی خاص در نوازندگی سه تار پرهیز شده و راه برای هنرآموزان گرامی در انتقال سبکهای مختلف باز است.

۳- از در آمیختن دستگاه‌ها و آوازا با یکدیگر به شدت پرهیز شده است. آشنایی با یک دستگاه موسیقی امری نیست که طی دو سه درس حاصل شود و لازم است هنرجو مدت زمانی منحصرأ خود را در فضا، کوک و پرده‌های یک دستگاه خاص حس کند. لذا در این جزوه دستگاه‌های ماهور و شور و آوازهای دشتی و ابوعطا انتخاب شده و سایر دستگاه‌ها و آوازا به جزوه‌های بعدی مוקول گردیده‌اند.

۴- تمامی فرمهای موسیقی سنتی ره‌ر دستگاه (یا آواز) ارائه شده‌اند (پیش درآمد، آواز، ضربی، چهار مضرب، تصنیف و رنگ) و بدین ترتیب پس از اتمام هر قسمت هنرجو مجموعه‌ای در اختیار دارد که می‌تواند تمام یا قسمتی از آنرا برای اجرا انتخاب کند.

۵- هدف از تمرینها اجرای مطالب است و بس. بدین منظور از تمرینها در دو قسمت اول (ماهور و شور) استفاده شده تا مجال برای ممارست شاگردان مبتدی بر روی نکات مشکل درس بعدی باشد. در سایر موارد نکات مشکل در خود درس مطرح می‌شوند نه در تمرینها و بدین جهت از اتودهای مختلف به نحوی که قبلاً مصطلح بوده استفاده نشده است.

۶- از ردیف موسیقی ملی ایران به عنوان پربارترین پشتوانه مطالب استفاده شده و توجه هنرجویان را به این نکته معطوف داشته‌ایم که این درسها را می‌توان با قدری تغییر در ردیف اساتید برجسته جستجو نمود.

۷- نوار آموزشی می‌باید به عنوان یکی از مهمترین پایه‌های آموزش تلقی شود. هدف هنرجو از گوش دادن نوار، اجرای قطعه در سطح اجرای نوار نیست بلکه دریافت ریتم صحیح، حالات مشکل و بالاخره پرورش استعداد یادگیری از طریق گوش است.

* * * * *

طی چند ساله اخیر شاهد گرایش روزافزون اذهان به هنر اصیل و استقبال هنردوستان از موسیقی

ملی و بویژه ساز سه تار هستیم و این ساز کهن ایرانی می رود تا جایگاه شایسته خود را باز یابد و آرام بخش دل‌های سوخته دوستداران موسیقی ایرانی باشد. خداوند متعال را سپاس که پس از بیست سال تلاش و تحقیق، کتاب اول آموزش سه تار را تقدیم جامعه هنر ایران می‌نمایم.

مراحل نهایی تدوین کتاب دارای نکات ظریف و دقیقی بود که نیاز به چشمانی تیزبین و نفسی توانا داشت تا با گام‌های استوار و آگاه خود قدم‌های خسته مرا توانی تازه بخشد. مدتی در این انتظار بسر شد تا اینکه دوست و همکار جوان آقای مهرداد ترابی با عزمی راسخ و عشقی وافر و دیدی آگاه، این مهم را بعهدہ گرفت و آنچه را برای شکل‌گیری کتاب لازم بود از تصحیح و خوش نویسی نوتها گرفته تا نظارت بر تهیه متون، جزء به جزء و به شایسته‌ترین وجه ممکن به انجام رسانید چنانکه اگر کوشش صمیمانه او نبود معلوم نبود که چاپ کتاب تا چه مدت به تاخیر می‌افتاد و بجاست که از حسن نیت و زحمات ایشان قدردانی شود. همچنین برخورد لازم می‌دانم از هنرمند جوان آقای رضا پتگر که زحمت خوش نویسی عناوین و اشعار را تقبل نموده‌اند و همچنین آقایان مصطفی میرمقتدایی، دکتر ایرج وامقی، محمد نصیریگی و خانم منیره رهنمایی که هریک به نحوی نگارنده را در شکل‌گیری این کتاب یاری داده‌اند تشکر و قدر دانی نمایم.

جلال ذوالفنون - دی‌ماه ۱۳۶۶